

XALQARO TO'LOV TIZIMLARI, HISOB-KITOBLARNI O'TKAZISHNING O'ZIGA XOS JIXATLARI

Z.A.Umarov

i.f.d. prof., O'zbekiston Respublikasi Bank moliya akademiyasi professori

Axmedov Sherbek Foziljon o'g'li

O'zbekiston Respublikasi Bank moliya akademiyasi magistranti

Gmail: axmedovsherbek3@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqola xalqaro hisob-kitoblarning mazmun – mohiyati va ularning turlari, tijorat banklarida qo'llaniladigan xalqaro hisob-kitob metodlari hamda xalqaro to'lov tizimlari va ularning turlari, ishlash usullari haqida.

Kalit so'zlar: Xalqaro hisob-kitob turlari, akkreditiv, ochiq hisobraqam, to'lov avansi, savdoni moliyalashtirish, dokumentli inkasso, risk, importyor, eksportyor, xalqaro to'lov tizimi, SWIFT, kontragent.

Аннотация. Данная статья о содержании и сущности международных расчётов и их видах, о методах международных расчётов используемых в коммерческих банках и о международных платёжных системах и их видах, методах работы.

Ключевые слова: Виды международных расчётов, аккредитив, открытый счёт, авансовый платёж, финансовая торговля, документарное инкasso, риск, импортер, экспортер, международные платёжные системы, SWIFT, контрагент.

Annotation. This article is devoted to types of international payment systems, and characteristics and types of international interbank settlements and methods of international payments. Using in commercial banks.

Key words: Types of international payment system, letter of credit, open account, cash-in-advance, finance trade, risk, documentary collection, importer, exporter, international payment system, SWIFT, counterparty.

Kirish. Keyingi yillarda valyuta siyosati va tashqi savdo faoliyati sohasini takomillashtirish bo'yicha ko'rilgan chora-tadbirlar mamlakatimiz iqtisodiyotiga xorijiy investitsiyalarni jalb qilish, eksport salohiyatini oshirish, zamonaviy, eksportga yo'naltirilgan ishlab chiqarishlarni hamda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarini barqaror rivojlantirishga xizmat qilgani qayd etish lozim. Shu bilan birga, valyuta muomalasi sohasining haddan ziyod ma'muriy tartibga solinishi alohida tarmoqlar va xo'jalik yurituvchi subyektlar uchun imtiyoz va preferensiyalarning asossiz ravishda kam samarali bo'lgan tizimini shakllantirdi, biznes yuritishda teng bo'lmagan shart-sharoitlarning vujudga kelishi va raqobatning bozor tamoyillari buzilishiga olib keldi, xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda, tovarlar va xizmatlar eksportini oshirishda, umuman, mamlakatimiz iqtisodiy rivojlanishida to'sqinlik qiluvchi omilga aylandi.

Xalqaro amaliyotda to'lov tizimlarining quyidagi turlari mavjud: SWIFT, FedWire, CHIPS, CHAPS, TARGET va CИФC.

SWIFT (Society for Worldwide Interbank Fianancial Telecommunications) - bu butunjahon banklararo moliyaviy telekommunikatsiyalar hamjamiyati.

FedWire (Federal Reserve Wire Network) esa, AQSH Federal Reserve uchun ishlab chiqilgan.

CHIPS (The Clearing House Interbank Payments System) – bu pul o'kazmalari uchun xususiy sektorning AQSH dollaridagi to'lovlarni o'tkazish va hisob-kitob qilish tizimi. Nyu-york kliring palatalari xalqaro to'lov tizimi.

CHAPS (The Clearing House Automated Payment System) – bu Buyuk Britaniyada funt stirlingda amalga oshiriladigan operatsiyalar uchun hisob-kitob tizimi.

TARGET – bu Evropa Ittifoqi davlatlari uchun real vaqt rejimida ishlaydigan to'lov tizimi.

СИФC- bu Rossiya Banki moliyaviy xabarlarni uzatish tizimi. CИФC moliyaviy xabarlarning mamlakat ichida ham, chet elda ham uzluksiz uzatilishini kafolatlaydi. Bunday holda, hisob-kitoblar vakillik munosabatlari doirasida kredit tashkilotlari o'rtasida amalga oshiriladi.

Xalqaro amaliyotda tijorat banklari tomonidan amalga oshiriladigan to'lovlarning quyidagi 5 ta xalqaro hisob-kitob turlarini keltirish mumkin:

- 1) To'lov avansi (Cash in advance)
- 2) Inkasso (Collections)
- 3) Akkreditiv (Letter of credit)
- 4) Ochiq hisobraqam orqali (Open account)
- 5) Savdoni moliyalashtirish (Consignment&Trade finance)

O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki qarori bilan, Adliya vazirligidan 2021 yil 26 noyabrda ro'yhatdan o'tgan AV-3336 sonli “ Tijorat banklarida buxgalteriya hisobining hisobvaraqlar rejasi” ga muvofiq, ushbu hisobvaraqlar quyidagicha raqamlangan:

10301 Markaziy bankdagi vakillik hisobvarag'idan olinishi lozim bo'lgan mablag'lar- Nostro. Bu hisobvaraqda bankning banklararo hisob-kitoblarni amalga oshirish uchun Markaziy bankka joylashtirgan bo'sh pul mablag'larining hisobi olib boriladi.

10501 Boshqa banklardagi vakillik hisobvaraqlaridan olinishi lozim bo'lgan mablag'lar — Nostro. Bu bankning banklararo hisob-kitoblarni amalga oshirish maqsadida boshqa banklarga qo'ygan pul mablag'larining hisobi olib boriladi.

20806 Markaziy bankdagi vakillik hisobvarag'iga to'lanishi lozim bo'lgan mablag'lar — Nostro, overdraft. Bu hisobvaraqa, ilgari mavjud bo'lgan debet saldodan to'lovni amalga oshirishdagi summaning oshib ketishi natijasida aktiv 10301 hisobvarag'ida paydo bo'lgan kredit qoldiq hisobga olinadi. Hisobvaraqa kreditida 10301 hisobvaraqa paydo bo'lgan kredit qoldiq summasi aks ettiriladi.

21006 Bankning boshqa banklardagi vakillik hisobvaraqlariga to'lanishi lozim bo'lgan mablag'lar — Nostro, overdraft.

10305 Markaziy bankning vakillik hisobvarag'idan olinishi lozim bo'lgan mablag'lar — Vostro, overdraft. Bu hisobvaraqa, to'lovlarni amalga oshirishda 20802 hisobvarag'ida ilgari mavjud bo'lgan kredit qoldig'idan oshib ketish natijasida yuzaga kelgan debet qoldiq hisobga olinadi.

10505 Boshqa banklarning vakillik hisobvaraqlaridan olinishi lozim bo'lgan mablag'lar — Vostro, overdraft. U hisobvaraqa, to'lovlarni amalga oshirishda 21002 hisobvarag'ida ilgari mavjud bo'lgan kredit qoldig'idan oshib ketishi natijasida yuzaga kelgan debet qoldiq summasi hisobga olinadi.

20802 Markaziy bankning vakillik hisobvarag'iga to'lanishi lozim bo'lgan mablag'lar — Vostro. Bu hisobvaraqa Markaziy bankning tijorat banklarida ochilgan vakillik hisobvarag'idagi mablag'lari hisobi olib boriladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Banklararo xalqaro hisob-kitoblar ham bank joylashgan davlatning milliy qonunchiligi asosida, ham xalqaro normalar asosida tartibga solinadi. Bir davlat ichidagi to'lovlar o'sha davlatning ichki to'lov tizimlari orqali amalga oshirilsa, masalan O'zbekistonda "Humo" yoki "Uzcard" milliy to'lov tizimlarida amalga oshirilsa, xalqaro to'lovlar esa ikki tomonlama vakillik munosabatlariga asoslanadi, masalan SWIFT, TARGET va boshqalar.

1-Jadval

Xalqaro to'lov tizimlari va ulardagi bir kunlik tranzaksiya miqdori to'g'risida.

Xalqaro to'lov tizimi nomi	Joylashgan davlati	Asos solgan tashkilot (davlat)	Bir kunlik tranzaksiyalar miqdori	A'zolari soni	Tranzaksiya o'tkazish narxi
SWIFT	Belgiya	19 ta davlatdagi 248 ta bank hammuasligida	5 trln AQSH dollari	11 000	Har bir tranzaksiyadan 3-5 % gacha
FedWire	AQSH	AQSH Federal Reserivi	4.3 trln AQSH dollari	5 000	14000 AQSH dollarigacha 0.92 dollar
TARGET	Yevropa Ittifoqi	Yevropa davlatlari	2.2 trln QSH dollari	19 ta Yevropa davlatlari banklari	Bir oylik- 1000 euro, 1 ta tranzaksiya uchun-0.8 euro
CHIPS	AQSH, Nyu-York	The Clearing House MCHJ	1.8 trln AQSH dollari	50	5 AQSH dollari har bir tranzaksiya uchun
CHAPS	Angliya, London	The Bankers Clearing House	0.72 trln euro	20 ta to'g'ridan to'g'ri ishtirokchi, Bank of England va 4500 ta bilvosita ishtirokchi	35 funt sterling har bir tranzaksiya uchun
СПФС	Rossiya	Rossiya		12 ta	1 ta xabar

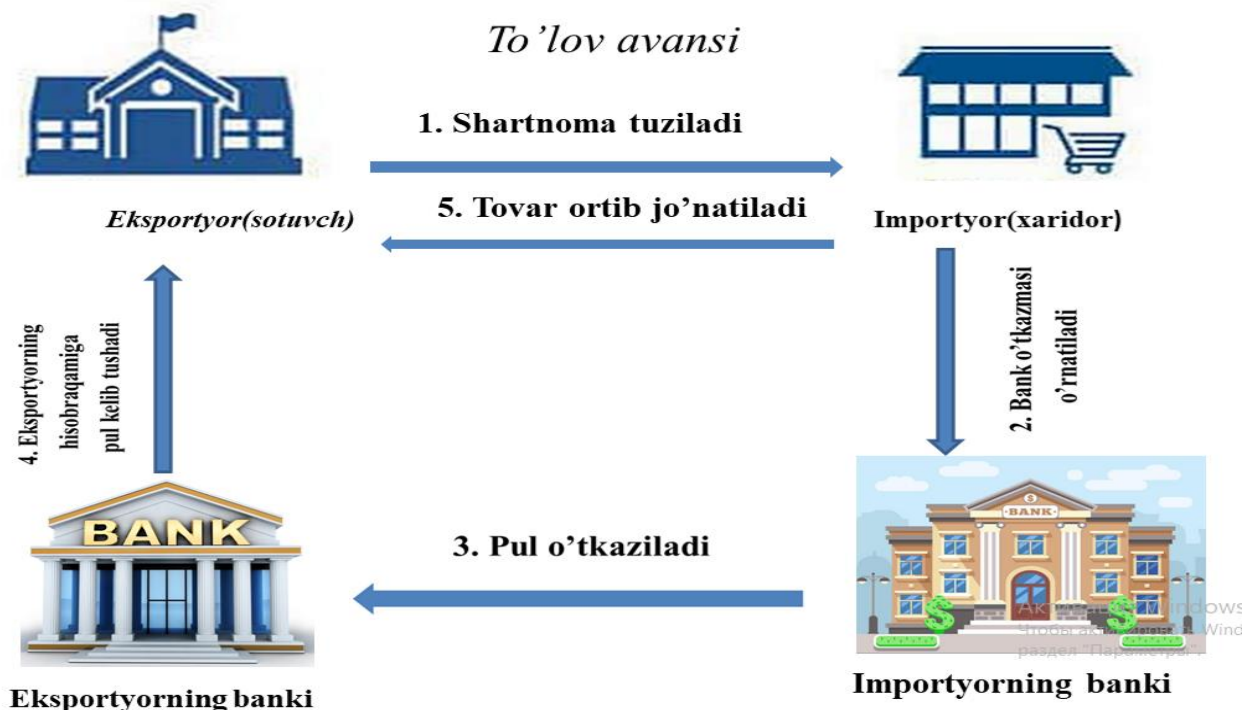
		Markaziy Banki		davlatning 74 dan ortiq banki (asosan Rossiya banlari)	uchun 0.8-1 Rossiya rubli
--	--	----------------	--	---	---------------------------

To'lov turlari (metodlari) da tomonlarning quyidagi xususiyatlarini ko'rish mumkin:

- Xalqaro savdo eksportchi va impartyor o'rtasida to'lovlarni amalga oshirish muddatlari bo'yicha muddatlari bo'yicha noaniqlikni keltirib chiqarishi mumkin;
- Eksportchilar uchun har qanday qilingan eksport (sotilgan tovar va ko'rsatilgan ish, xizmat) to'lov olinmaguncha "sovg'a" hisoblanadi.
- Shuning uchun impartyorlar to'lovlarni imkon qadar tezroq olishni xohlaydi, iloji bo'lsa mahsulot jo'natilishidan oldin yoki buyurtma berilgan zahoti
- Impartyorlar uchun esa tovar qabul qilinguncha har qanday to'lov " hayriya " hisoblanadi.
- Import qiluvchilar tabiiyki, tovarlarni imkon qadar tezroq olishni xohlaydi, to'lovni esa imkon qadar kechroq qilishni xohlashadi. Iloji bo'lsa sotib olingan import tovarni qayta sotgandan so'ng to'lovni amalga oshirishni xohlaydi

1. To'lov avansi (cash in advance).

To'lov avansi xalqaro amaliyotda ko'p qo'llaniladigan xalqaro to'lov usuli hisoblanadi. Bu usul orqali eksportyor kredit riskidan qochishi mumkin, chunki to'lov tovar jo'natilishidan oldin olinadi. To'lov avansida xalqaro savdolar uchun pul o'tkazmalari va kredit kartalar eksportchilar uchun mavjud bo'lgan eng ko'p ishlatiladigan yo'nalish hisoblanadi. Shuningdek eksrou xizmatidan ham foydalanishi mumkin. Biroq, oldindan to'lovni oldindan talab qilish xaridor uchun eng kam jozibador variant hisoblanadi.

1-rasm. To'lov avansining harakati.

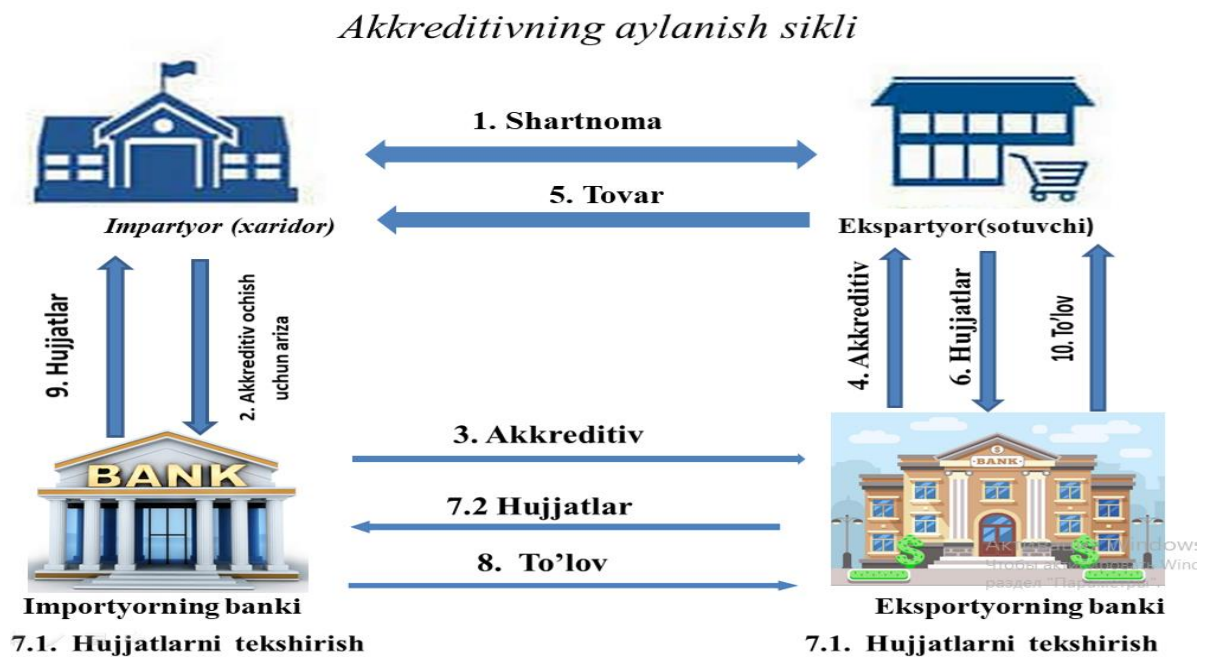
2. Inkasso (Collection).

Hujjatli inkasso (documentary collection) – bu eksport qiluvchi o'zining banki (rimitent bank) ga sotish uchun to'lovni inkasso qilishni ishonib topshiradigan operatsiya hisoblanadi. Eksportyor kerakli hujjatlarni o'z bankiga taqdim etadi, bank esa importyorning bankiga ko'rsatmalar bilan yuboradi. Mablag' import qiluvchidan olinadi va inkassoda ishtirok etuvchi banklar orqali eksportyorga o'sha hujjatlar evaziga o'tkaziladi. Dokumentli inkasso odatda akkreditivga qaraganda arzonroq. Hujjatli inkasso eksport qiluvchi uchun to'lovning bir usuli hisoblanadi. Bu usul ko'proq ishonchli mijoz va doimiy aloqa o'rnatilgan importyor mijozlar bilan qo'llanilishi maqsadga muvofiq. Bu usul eksport operatsiyasini soddalashtiradi hamda to'lovni tezroq olishga imkon beradi, shu bilan birga akkreditivga nisbatan arzon hisoblanadi.

3. Akkreditiv (Letters of credit).

Akkreditivlar xalqaro savdo ishtirokchilari uchun eng xavfsiz to'lov usulidir. Akkreditiv- bu chet ellik xaridor (importyor) ning banki tomonidan eksportyor tovarni jo'natgandan keyin to'lash to'g'risidagi shartnomaviy majburiyatidir hamda dalil sifatida eksportyor hujjatlarni o'zining bankiga taqdim etadi. Akkreditiv xalqaro to'lov metodlari orasida eng risksizi hisoblanib, eksportyorni himoya qiluvchi, unga pulni yetib kelishini ta'minlovchi to'lov usulidir. Ular eksport qiluvchilar uchun tashqi bozorlarda yangi mijozlar bilan buyurtmalarni yutib olishga yordam beradi. Bunda, eksportyor to'lov kafolatini oladi, shu bilan birga importyorga oqilona to'lov shartlarini taklif qiladi. Akkreditiv eng xavfsiz

to'lov turi hisoblanadi ammo u ko'p mehnat va vaqt talab qiladi va shuning uchun ham akkreditiv qimmat bank xizmat turi hisoblanadi.

2-Rasm. Akkreditivning aylanishi.

Akkreditivning eksportyor uchun foydali jihatlari:

- To'lovning kafolatlanganligi;
- To'lov shartlarining oqilona taklif qilinishi;
- Akkreditivning eksportyor uchun foydali jihatlari;
- Tovarining to'lov qilinishi oldin yuborilishini kafolatlanganligi;

4.Ochiq hisobraqam orqali hisob-kitob (Open account or Accounts payable).

Ochiq hisobraqam operatsitasi – bu tovar jo'natilgan va Tovar muddatidan oldin yetkazib berilgan savdo bo'lib, xalqaro savdolarda odatda 30, 60 yoki 90 kun ichida amalga oshiriladi. Shubhasiz bu usul importyor uchun xavfsiz va foydali to'lov usuli bo'lsa, eksportyor uchun eng yuqori xavf varian hisoblanadi. Eksport bozorlaridagi kuchli raqobat tufayli chet ellik xaridorlar eksportchilarni ochiq hisobvaraq shartlarini qo'yishadi va eksportyor bunga majbur bo'ladi. Chunki xorijda xaridorga tovarni kreditga sotish keng tarqalgan. Kreditga mahsulotini sotishni istamaydigan eksportchilar mijoz topishda qiyinchilikga duch keladi. Ochiq hisobraqam shartlarini taklif qilganda eksportyor eksport krediti sug'urtasidan foydalangan holda qo'shimcha riskni kamaytirishi mumkin.

MHS (MCΦO, IFRS) da bu usul ko'rsatib o'tilgan bo'lib, bunda tovarlar ikki ko'rinishda naqd pulga “cash” ga sotiladi yoki kreditga “kredit” ga sotiladi.

Bunda eksportyor MHS bo'yicha quyidagicha ikki yoqlama yozuvni yozadi.

Dr receivables (debitor qarzdorlik)
 Cr sales (revenue) (asosiy faoliyatdan tushim)

Importyor esa quyidagicha ikkiyoqlama yozuvni yozadi.

Dr. Purchase (TMZ)
Cr. Payable (Qisqa muddatli majburiyatlar)

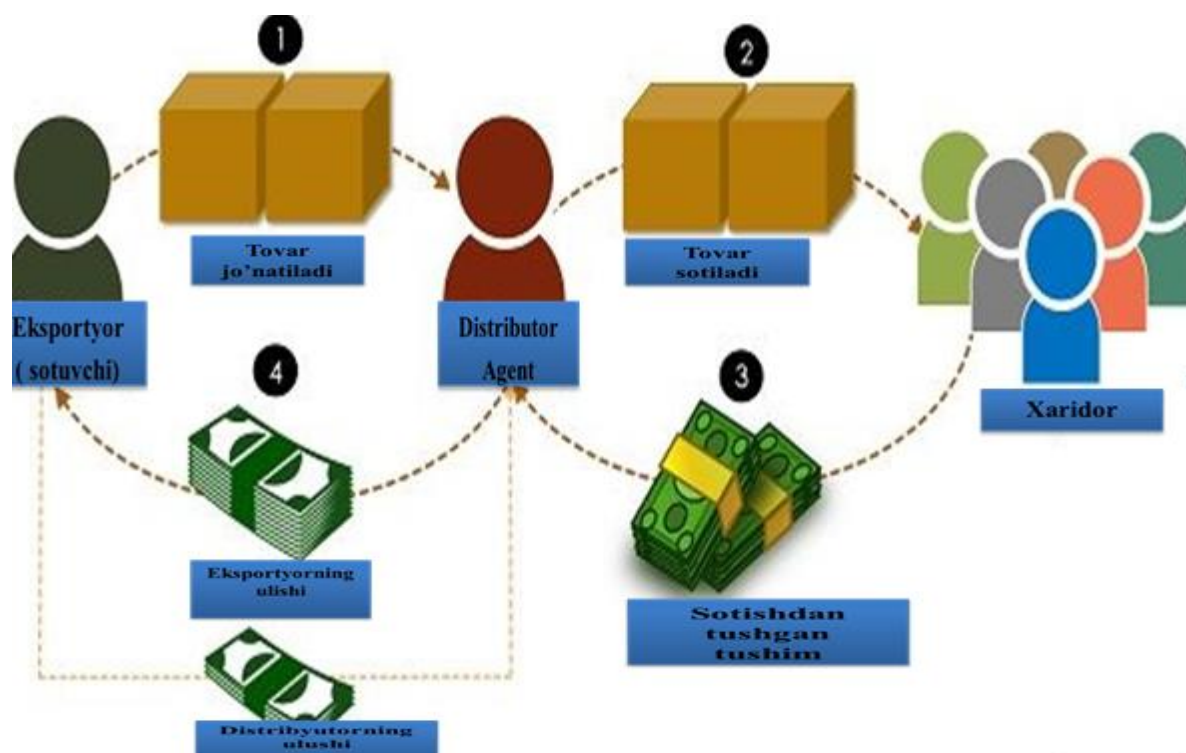
2-Jadval.

Ochiq hisobraqam metodining afzallik va kamchiliklari.

	Afzallilari	Kamchiliklari
Importyor	-Tovarlarni to'lov qilishdan oldin oladi -Ijobiy pul oqimi	Minimal
Eksportyor	-Raqobatbardosh bozorlarda mijozlarni jalb qilish mumkin	Yuqori risk darajasi

5. Savdoni moliyalashtirish (Consignment/ Trade finance).

Xalqaro savdoda bu usul Ochiq hisobraqam orqali amalga oshiriladigan to'rov usuliga o'xshab ketadi ammo undan farq qiladi. Bunda to'lov eksportchiga Tovar xorijiy distribyutor tomonidan oxirgi mijozga sotilgandan keyingina yuboriladi. Xalqaro savdoni moliyalashtirish shartnomaviy kelishuvga asoslanadi. Bunda tovarlarni xorijiy distribyutor o'ziga qabul qiladi, uni boshqaradi va uni eksportyor uchun sotuvini amalga oshiradi, ammo tovarga egalik eksportyorning o'zida qoladi. Xorijiy savdoni moliyalashtirish eksportyor uchun yuqori riskli hisoblanadi, chuni hech qanday to'lov kafolatlanmaydi va uning tovarlari xorijda distribyutor yoki mustaqil agent qo'lida bo'ladi. Bu usul eksportyorga tovarini tezroq sotilishi va omborda turib qolmasligini va bu orqali xarajatlarni kamaytirish imkonini beradi.

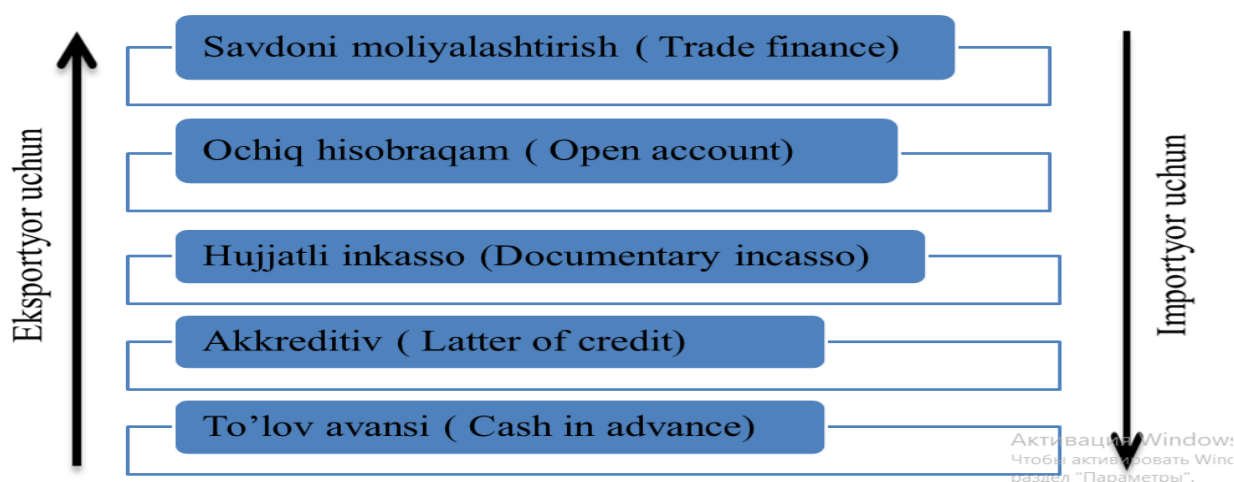

3-Rasm. Savdoni moliyalashtirish.

Kontragentlar amalga oshiradigan xalqaro to'lovlarning har birida ma'lum miqdorda risk mavjud ya'ni to'lovning amalga oshmasligi yoki tovar (ish va xizmat) larning o'z vaqtida bajarmasligi kabi. Shuning uchun har bir kontragent riski kam bo'lgan to'lov turini tanlashga harakat qiladi.

Quyidagi rasmda xalqaro to'lov ishtirokchilari (kontragent) ning risk darajasi ko'rsatilgan.

Kontragentlar uchun to'lov usullarining risk darajasi

4-Rasm. Eksportyor va importyorlar uchun xalqaro hisob-kitoblardagi to'lov usullarining risk darajasi.

4- rasmda eksport va import qiluvchi XYuS uchun risk darajasi ko'rsatilgan. Bunda eksportyor va importyor korxonalar uchun risk darajasi teskari holatda nomoyon bo'ladi. Sababi, eksportyor uchun risk darajasi kam bo'lgan xalqaro to'lov shakli importyor uchun yuqoriroq risk darajasini keltirib chiqarishi mumkin.

Xulosa. Bugungi kunda moliyaviy globallashtirish va texnik imkoniyatlarning jahon moliya bozoriga integratsiyalashuvi tufayli xalqaro banklararo hisob-kitoblar tadqiqotning dolzarb mavzusi hisoblanadi. Kredit muassasasida o'rnatilgan hisob-kitob mexanizmining yo'qligi bankning rivojlanishiga to'sqinlik qiladi va mavjud operatsiyalarni qo'llash imkonini bermaydi. Shuning uchun xalqaro banklararo hisob-kitoblarni amalga oshirish bo'yicha puxta tuzilgan siyosat korxonalar faoliyatining muhim jihati bo'lib, xalqaro banklararo faoliyat bilan shug'ullanuvchi yuqori rahbariyat va kompaniya xodimlarining professionalligidan dalolat beradi.

Xalqaro banklararo hisob-kitoblarni amalga oshirish muammolarini faqat banklararo bozordagi operatsiyalar ulushini oshirish orqali hal qilib bo'lmaydi. Kredit tashkiloti faoliyatining ushbu sohasini rivojlantirish uchun xalqaro huquqiy normalar va bank faoliyatini amalga oshirish qoidalariga rioya qilish kerak.

